

A magyar fattyúnyelv kutatói*

1. Gyakran látszik úgy, hogy a tudomány egyes eredményeinek megszületésében nagy szerepe van a véletlennek. A magyar szlengkutatás két kiemelkedő munkásának, ZOLNAY VILMOSnak és GEDÉNYI MIHÁLYnak az egymásra találása, a közös munka ötlete is ilyen látszólagos véletlen eredménye volt: Budapest 1944–1945. évi ostroma alatt a légtalmi óvóhelyen ismerkedtek meg, s beszélgetéseik során hamar kiderült közös érdeklődésük az általuk később *fattyúnyelv*-nek nevezett, manapság inkább *szleng* néven emlegetett nyelvi jelenség iránt. Elhatározták, hogy amint lehet, közösen rendezik addigi gyűjtéseiket, és elkészítik a magyar fattyúnyelv teljességre törekvő nagyszótárát.

Két évtizedes munkával, saját gyűjtéseik mellett több száz tanulmány, cikk, könyv és szótár feldolgozásával el is készült ez a méreteiben világviszonylatban is párhát ritkító munka, benne a magyar szleng eddig ismert 200 évének több, mint százezer adata.

A sors fintora, hogy életükben se ez a nagyszabású szótár, se a ZOLNAY–GEDÉNYI szerzőpáros által készített más szleng témájú munkák nem jelenhettek meg, haláluk után is csak egy kis könyvecske (A régi Budapest a fattyúnyelvben. Bp., 1996) emlékeztet e két érdemtelenül elfeledett szlengkutatóra.

2. Kik is voltak ők, és vajon milyen tudományos és (tudomány)politikai, személyes és személyeskedő okai voltak annak, hogy a 24 gépiratos kötetben maradt fattyúnyelvi szótárunk és számos további közös munkájuk nem jelenhetett meg?

Életükről a nyelvészek viszonylag keveset tudnak, hiszen egyikük sem volt hivatásos nyelvtudós. GEDÉNYI MIHÁLYt inkább mint író, irodalmárt, sportdiplomatát, tolmácsot és szakfordítót ismerhetjük (őt is inkább csak az utóbbi évtizedben, halála után megjelent munkái alapján), de órála legalább hiteles adatokkal rendelkezünk az életművét és hagyatékát fáradhatatlanul gondozó feleségének, GAÁL ZSUZSANNÁnak köszönhetően. GEDÉNYIvel ellentétben ZOLNAY

* Ez a dolgozat a Research Support Scheme of the Open Society Support Foundation (563/1998) és a Bolyai Kutatási Ösztöndíj (BO/00425/98) támogatásával folyó kutatási program keretében készült.

VILMOSról alig vannak megbízható információk, töredékesen hozzáférhető naplóján¹ és egy-két levelén kívül pusztán néhány őt ismerő ember elbeszélése alapján tudhatunk életének eseményeiről. Nem fölösleges tehát néhány bekezdésben megismerkednünk életrajzunkkal.

2.1. Z o l n a y V i l m o s 1890. január 31-én született Budapesten.² Apja a lágymányosi dohánygyár igazgatója volt; királyi, majd miniszteri tanácsos. Egyetemi (jogi) tanulmányait Budapesten végezte. 1907-ben (!?) állami szolgálatba lépett és 1925-ig a m. kir. dohányjövedéknél szolgált. Első könyve 1927-ben jelent meg (Magyar történelmi anekdoták. Bp.). Ezt megelőzőleg több dohánnyal foglalkozó cikk, ismertetés, könyv munkatársa volt. Apróbb cikkei jelentek meg a Pesti Hirlapban, a Magyar Detektiv, a Literatura és a Magyar Nyelvőr folyóiratokban. Önálló munkái még: A kártya története és a kártyajátékok. Bp., 1928; A bridge-rummy szabályai. Bp., 1929.

ZOLNAY VILMOSra egy nyelvész ismerőse, KOVALOVSZKY MIKLÓS így emlékezik: „1952-től dolgozott a Nagyszótár gyűjtésében, onnan ismertem. Valami embermentő összeesküvés egy sereg kiebrudalt embert gyűjtött össze (jőnevű újságírók, tanárok stb.) s juttatott létalaphoz (tessék megnézni az ÉrtSz. m. társasának névsorát). Z. V. akkortájt 60 körüli lehetett, élénk, szellemes, sőt fölényesen csípős humorú, szinte piperkőc eleganciájú úriember. A dohányjövedéknél vagy a budafoki úti dohánygyárban volt (fő?) tisztviselő. Hozzánk kerülését nyilván műkedvelő nyelvészkedésének köszönhette, kultúrtörténeti tájékozottsága mellett. A régi Nyr.-ben jelentek meg cikkei, s kártya-szakkönyveket írt. Pesti aranyifjúként kitűnően ismerte a »békebeli«, társasági életet, az al- és félvilágot. Ez készítette a fattyúnyelvi gyűjtésre, mert tevékeny szellemét mindvégig megőrizte. Szerencsésen akadt egy társa, a házban lakó GEDÉNYI, szintén félreállított »szakfordító«, aki filológusként hasznosan segített a munkában. A

¹ ZOLNAY — mint feljegyzéseiből kiderül — gyermekkorától vezetett naplót. A korábbi feljegyzéseinek meglétéről nincs tudomásom, egyedül a Széchényi Könyvtár kéziratárának birtokában lévő két gépelt füzethez sikerült hozzáférnem, amelyek már ZOLNAY naplóinak harmadik tucatjába tartoznak.

Talán az utolsó naplóját írja. Bp., 1975 (Fol. Hung. 3373). Az 1975 júliusától a nyár végéig írott napló leginkább kisebb önálló írásokat, feljegyzéseket tartalmaz. Ezek között több szleng témájú is található: Köznyelvi szavaink fattyúnyelvi ejtéséről (25–9); Az *apacs* szavunkról (30–1); Az *abcúg*-ról (32–3); A *nimolé* és családja (37–46); Az *állvabaszó* (54, a magyar kártya tők nyolcas lapja, amely a feleségét megcsókoló Tell Vilmost ábrázolja).

Tovább folytatom naplóm írását. Bp., 1975 (Fol. Hung. 3374). Ez az 1975 nyarának végétől október 18-ig írott napló is leginkább kisebb önálló írásokat, feljegyzéseket tartalmaz. Ezek között szleng vonatkozásai a „Nők legdomborúbb testrészeről, avagy A popsitól a valagig” címűnek (11–21) vannak, amelyben a fenékhez kapcsolódó szólások, idézetek, viccek mellett a 19–21. lapon a fattyúnyelvi szótár szinonimagyűjteménye alapján sorol fel idevonatkozó szavakat.

² ZOLNAY VILMOS önéletrajza 1930-ból maradt fenn, ekkor egy Gulyás Pálhoz írott levélben (1930. július 15.) a „Magyar Életrajzi Lexicon”-hoz szolgáltatott adatokat három zolnai Zolnay Vilmosról (apjáról, magáról és fiáról) egy gépelt lap terjedelemben. Ez a levél az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található, jelzete: Fond 36/3468.

többkötetes gépiratot nagy könyvtáraknak adták el, szerencsére így közkinccs lehet, kiadás híján is. Vili bácsi még a 80-as években is, 90 évesen, följárt hozzánk »csevegni«, a Vár-beli intézetbe.” (Kovalovszky Miklós levele, 1995. október 13.).

Halálának pontos dátumát nem sikerült kideríteni, néhány forrás szerint 1984-ben hunyt el (FAZAKAS ISTVÁN, Jasszok, zsarók, cafkavágók. Bp., 1991. 10; Köztársaság 1/20 (1992. augusztus 28.): 25–9).

2.2. Gedényi (Gremesperger) Mihály 1908. június 16-án Budapesten született.³ Apja napszámos, alkalmi munkás, majd fűtő és hivataloszolga a Magyar Földhitelintézetnél. GEDÉNYI MIHÁLY a Toldy Ferenc Reálgimnáziumban elvégzett négy középiskolai év után asztalosinas lett, mígnem öt hónap után egy volt tanára tanítványokat szerzett neki, és rábeszélte apját, hogy taníttassák tovább a jóeszű fiút. Érettségi után a műegyetemre iratkozott be, de anyagiak híján — a műegyetemi elfoglaltságok miatt nem maradt ideje tanítványokat vállalni — ezt félbehagyta, és helyette a Pázmány Péter Tudományegyetemre járt, ahol 1934-ben magyar–francia szakos tanári, ezután néprajzos és államtudományi oklevelet és doktorátust szerzett.

Egyetemi éve alatt a Magyar Nemzeti Diákszövetség külügyi osztályvezetője, a Nemzetközi Diákszövetség (CIE) végrehajtó-bizottsági tagja, 1933–34-ben a CIE sportosztályának elnöke volt. 1934-től 1938-ig az Országos Testnevelési Tanácsban dolgozott az iskolai és az olimpiai ügyek előadójaként. Számos világvetemény szervezőjeként, az 1936-os berlini olimpián szereplő magyar csapat vezetőségi tagjaként és sajtóreferenseként tevékenykedett. A II. világháború után a kultuszminisztérium testedzési osztályára került, tagja lett a megalakuló Magyar Olimpiai Bizottságnak, és 1947-ben a bizottság igazgatójává választották. Ebbeli tisztségében 1948-ban mind a téli, mind a nyári olimpiai játékokra utazó magyar csapat egyik ügyintézője volt. Munkájáért a londoni olimpia után a köztársasági érdemérem ezüst fokozatával tüntették ki. Az olimpiai mozgalomban kifejtett munkájának emlékéért lakóháza falán 1993. június 21. óta emléktábla őrzi.

GEDÉNYI MIHÁLY irodalmi munkásságát tizennégy regény (Hatvan forint, Űstökös a Bakonyban, Pesti ének stb.), mintegy negyven novella, több tucat színdarab, rádiójáték, filmszkeccs, számtalan irodalmi és színikritika fémjelzi. GEDÉNYI az 1945 előtti irodalomnak viszonylag jól ismert és sikeres alakja volt⁴, aki nemcsak íróként alkotott, nevét folyóirat-szerkesztőként is megemlíthetjük, hiszen 1943–44-ben Ambrózy Ágostonnal és Eszterhás Istvánnal közösen szerkesztették a tizennyolc számot megélt Magyar Múzsát (vö. G. GAÁL

³ GEDÉNYI MIHÁLY életének és munkásságának adatai felesége, GAÁL ZSUZSANNA kéziratos összeállításából származnak. Ezt az összeállítást használta LIBISCH GYÓZÓ is GEDÉNYI „Föld felett — ég alatt” c. (Bp., 1994) regényéhez írott utószavában (229–37).

⁴ Erről és szépirodalmi műveiről bővebben ld. LIBISCH GYÓZÓ áttekintését a „Föld felett — ég alatt” c. regényhez írott utószóban (230–7).

ZSUZSANNA, A Magyar Múzsza. 1943–1944: Magyar Könyvszemle 1991/4: 399–407). Az irodalomtudomány területén bibliográfusként is letette névjegyét: 1978-ban megjelent Krúdy-bibliográfiái máig sokak által förgatott alpművek (Bp., 1978, Nyíregyháza, 1978).

Mindezek ellenére GEDÉNYI MIHÁLY csak az 1989-es rendszerváltás után kerülhetett be az irodalmi lexikonokba.⁵ Hogy nevét és munkásságát szakmai körökben hosszú időre „elfelejtették”, azt politikai meghurcoltatása magyarázza. Annak ellenére, hogy 1945-ben a Közoktatásügyi Minisztérium I. sz. igazoló bizottsága GEDÉNYIT igazoltnak jelentette ki, szépirodalmi művei nem jelenhettek meg. Hiába írta novelláit, színdarabjait, filmvázlatait, rádiójátékait és még sok mindent, mindenhol merev falakba ütközött. Tovább rontott helyzetén, hogy 1956. október 31-én a Magyar Újságírók Nemzeti Bizottságának tagjává választották, és hogy az 1956. november 10-én a Vöröskereszt vezetőjévé kinevezett Killner György felkérésére 1957. március 31-ig a Vöröskereszt külügyi osztályán dolgozott, többek között a Bécsbe érkezett külföldi segélyek hazaszállításának megszervezésében. Munkájáért a Magyar Vöröskereszt irányításáért felelős közellátási kormánybiztos, Nyers Rezső köszönetet mondott ugyan, ez azonban nem akadályozta meg azt, hogy 1957-ben és 1958-ban kétszer (más források szerint háromszor) is internálják. Összesen 367 napot töltött Kistarcsán, a Gyűjtőfogházban és Tökölön.⁶ Ugyancsak 1956-os vöröskeresztes tevékenységével — a két Bécsbe küldött bizottságban tolmácként való részvételével — függött össze; hogy 1961. október 16-án nem messze lakásától a katonai rendőrség nyomozói egyszerűen elrabolták és a katonai bíróság Gyorskocsi utcai fogdájába vitték, ahol a hírhedt Ábrányi-féle kémhistóriába próbálták belekeverni. Bár ártatlansága egy hét alatt kiderült, négy és fél hónapig tartották fogva egy magánzárkában.⁷

⁵ 1994-ben már két lexikon is felveszi címszavai közé: Magyar életrajzi lexikon. (1978–1991). Főszerk. KENYERES ÁGNES. Bp., 1994. 301; Új magyar irodalmi lexikon. Szerk. PÉTER LÁSZLÓ. Bp., 1994. I, 665. Ld. még: Kortárs magyar írók 1945–1997. Bibliográfia és fotótár. I. Szerk. F. ALMÁSI ÉVA. Bp., 1998. 260. Írói munkásságának legteljesebb bemutatását és méltatását LIBISCH GYÖZÖ tollából olvashatjuk (ld. a 3. lábjegyzetet).

⁶ Internálása alatt készült — fogkefetartóba rejtett ceruzacsonkkal WC-papírra írott — jegyzetei „Tibeti kankalin (Papírkosár, börtönjegyzetek, gyerekkor)” c. kötetében jelentek meg a közel-múltban (Bp., 1999).

Ennek az időszaknak a fattyúnyelvi hozadéka a „Fattyúnyelvi szógyűjtés Kistarcsáról, Tökölről és a gyűjtőfogházból” című 4 lapnyi feljegyzés 1958-ból, amelynek anyaga beépült „A magyar fattyúnyelv szótára”-ba (ld. i. m. I, 0144). Jelenleg az ELTE Egyetemi Könyvtár kéziratárában található a „Zolnay Vilmos fattyúnyelvi szótárát kiegészítő dolgozatok” (Bp., 1970) között. Jelzete: H. 281.

⁷ GEDÉNYI Gyorskocsi utcai fogvatartásáról szóló visszaemlékezését a halála után megjelent „A fogoly száma: 1551” (Bp., 1991) c. börtönnaplója tartalmazza. Vöröskeresztes tevékenységét részletesen ismerteti és dokumentálja a „Vörös kereszt, fehér folttal (Posztumusz elégtétel)” c. cikk a Köztársaság 1992. augusztus 28-i számában (1/20: 25–9).

Egyéb lehetőségek híján 1958-tól az Országos Fordítóiroda külső munkatársaként dolgozott, majd 1966-tól nyugdíjazásáig, 1972-ig az Építésügyi Tájékoztatási Központ fordítója volt. 1988. július 5-én Budapesten hunyt el.⁸

3. Két nagyon különböző körülmények közül induló és teljesen más pályán futó ember sorsa találkozott össze közös szenvedélyüknek köszönhetően. Mindketten Budapesten a Fadrusz utca 6-ban laktak, és a főváros ostroma alatt ismerkedtek meg lakóházuk légópincéjében. „A két szerző összetalálkozása előtt külön-külön foglalkozott a fattyúnyelvvvel. Ez részben egyéni érdeklődés, részben nyelvészeti vonatkozású munka volt.” — írják szótáruk „viszontagságos történeté”-ben (A magyar fattyúnyelv szótára I, 0184).

Találkozásuk a magyar szlengkutatás felől nézve rendkívül szerencsés volt (vagy inkább: lehetett volna), hiszen GEDÉNYI MIHÁLY révén — amennyire ez az évtizedek távlatából megállapítható — ZOLNAY VILMOS fanatikus megszállottságához, agresszív makacsságához, a saját (vélt) igazáért minden nehézséggel szembeszálló, gyakran önfejű és talán önző ember hitéhez egy elsősorban nem nyelvész érdeklődésű, de bizonyos alapvető nyelvészeti ismeretekkel felvértezett filosz tudása társult.⁹

GEDÉNYI MIHÁLY Horváth János, Négyessy László, Gombocz Zoltán, Szinyeyi József, Melich János és mások tanítványa volt a budapesti egyetem magyar-francia szakán, és külföldön (elsősorban Párizsban) is végzett nyelvészeti tanulmányokat. Valószínűleg ő volt az, akinek hatására a *fattyúnyelv* terminust a francia *argot*-hoz egészen közeli értelemben használták. Bár a szerzők azt említik, hogy GEDÉNYI MIHÁLY a közös munkát megelőzően „a jassznyelvről írt és a

⁸ Haláláról a magyar sajtóban MEGAY LÁSZLÓ (Magyar Nemzet 1988. július 9.) és SZÉLES KLÁRA (Élet és Irodalom 33/33 [1989. augusztus 18.]: 6) emlékezett meg.

⁹ ZOLNAY VILMOSnak — az öt ismerők elmondása alapján — számos rossz tulajdonsága volt. A fattyúnyelv kutatásának története szempontjából ezek nem okvetlenül érdemelnek említést, egyedül talán feltételezhető nagyotmondását, a fattyúnyelvi vizsgálatok általa való „kisajátítását” érdemes megemlítenünk. A „Budapesti fattyúnyelvi szójegyzék”-ük megjelenésének tervéről beszámoló újságíró például (Esti Hírlap 6/24 [1961. január 28.]: 6) ZOLNAYT *professzor*-ként említi, és neki tulajdonítja a *fattyúnyelv* szakszó megalkotását is. Nem tudni, a cikket jegyző (*kőbányai*) vagy inkább az öt informáló ZOLNAY VILMOS „pontatlanságról” van-e szó. — Arra sincs magyarázat, hogy a fattyúnyelvi nagyszótár születéséről szóló újságcikkek némelyikében miért csak ZOLNAY szerepel a szótár készítőjeként és a *fattyúnyelv* terminus kitalálójaként (R.[ADÓ] I.[STVÁN], Balhé, meló, haver és társaik: Népszabadság 2/161 (1957. július 10.): 4; KUN ERZSÉBET, Elkészült a „titkos nyelv” szótára: Hétfői Hírek 2/18 (1958. május 5.): 2). Nem elképzelhetetlen, hogy a cikkek megírását elérő és riportalanyként szereplő ZOLNAY tájékoztatta így az újságírókat, de ennél sokkal valószínűbb az, hogy az újságcikkek megjelenése idején GEDÉNYI MIHÁLY már internálását töltötte, ezért nem lehetett nevét még ilyen vonatkozásban sem megemlíteni. Ezt a feltevést (a cenzúra működését) látszik igazolni, hogy cikkében RADÓ ISTVÁN (vagy a lap cenzora?) ZOLNAYT végig egyes szám első személyben beszélgeti, egészen az utolsó előtti bekezdésig, ahol is a szöveg átvált többes számba: „Mintegy 25 000 címszót szedtünk össze. ...a szótár mellékletében külön gyűjteményt adunk.”

sportszavakat rendszerezte”, nem találhatók fel jelentősebb előzményei annak, hogy GEDÉNYI 1945 előtt a szlenggel foglalkozott volna. Egyedül „A tolvajnyelv eredetéről” c. kis írását ismerjük, ami a Film — Színház — Irodalom 1940. januári 2. számában (25–6) jelent meg. Ha voltak egyéb feljegyzései, azok minden bizonnyal beépültek a „A magyar fattyúnyelv szótára”-ba.

ZOLNAY VILMOS szleng iránti érdeklődését egyértelműen a kártyanyelv felől magyarázhatjuk. Már „A kártya története és a kártyajátékok” c. könyve is számos kártyásszengbeli kifejezést mutat be, különösen a „Kártyaszótár” c. részben (311–364), ahol a *tréf.* és *zsar.* [= tréfás(an) és zsargon] minősítéssel jelölt szavakat bizonyára maga ZOLNAY is szlengszónak tartotta. Ezt követően 1933-ban a Magyar Nyelvőrben egy terjedelmesebb tanulmánya is megjelent (A hamiskártyások nyelve: Nyr. 62: 17–22, 50–3, 82–5), amelynek elsődleges célja már a nyelvi, nyelvészeti vizsgálat volt.

4. A magyar szleng teljességre törekvő nagyszótárának az ostrom alatt eltervezett szerkesztését 1945 folyamán kezdték el, és 1970 táján, a „A magyar fattyúnyelv szinonimái” négy füzetének lezárásával fejezték be a közös munkát. Hozzávetőleges számításaik szerint több, mint 35 000 órát dolgoztak együtt, aminek során több száz hazai és külföldi forrásmunkát dolgoztak föl. Rendszeresen végeztek saját gyűjtéseket is különböző börtönökben, rabkórházakban, valamint sportolók és különféle foglalkozásúak körében. Az általuk feldolgozott forrásanyag a magyar írásbeliség kezdeteitől az 1960-as évek végéig tartó időszakból származik.

A kettejük közötti munkamegosztásról és munkamódszerükről nincsenek ismereteink.¹⁰ Nem tudjuk, hogy a közös műveikben és beadványaikban használt névsorrend (Zolnay Vilmos–Gedényi Mihály) mennyiben jelzi az elvégzett munka arányát, mennyiben van szó inkább az ötletgazda kiemeléséről, vagy pedig — ami a legvalószínűbb — csak egyszerű udvariassági formának tekinthetjük, és a közöttük lévő tizenhét év korkülönbség indokolja a betűrendtől való eltérést.

5. Közös munkájuk során egyik első feladatuk volt nevet találni az általuk kutatott nyelvi jelenségnek. Bár a szleng különböző változatainak számtalan elnevezését ők maguk gyűjtötték össze (az *alvilági zsargon*-tól és az *apacsnyelv*-től a *jassnyelv*-en át a *vagánydumá*-ig majd 300-at, egy kisebb válogatásukat ld. A régi Budapest a fattyúnyelvben c. kötetükben: 108–11), egyiket sem találták elég kifejezőnek és jelentéskörét elég szélesnek. A nemzetközi — és részben a

¹⁰ CSATÓ ISTVÁN tudósítása szerint „A két nyelvész minden este pontban nyolc órakor találkozik Zolnay lakásán s pontosan tizenkét óráig dolgozik együtt. Leülnek, háttal egymásnak, egy-egy írógép mellé s csak akkor kelnek fel ültőhelyükből, ha egy-egy kézikönyvet kell leemelniük a könyvespocokról” (Népkarant 2/57 [1957. március 9.]: 4.

hazai — szakirodalomban is használatos, idegen eredetű terminusokat sem kívánták használni, mert ahogy írják: „Tudtuk, hogy az efféle [ti. fattyúnyelvi] szavak olyan helyet foglalnak el a magyar glóbuszon, mint a franciáknál az *argot*, a németeknél a *rotwelsch* (!) vagy *gaunersprache* (!), az angoloknál a *slang*, de azt is éreztük, hogy annyira hasonlítanak ezekhez ugyan, de sajátos jellegük folytán különböznek is azoktól” (A magyar fattyúnyelv szótára I, 05).

A *fattyúnyelv* terminus, amit tulajdonképpen a szlengbe sorolható és azzal szorosán érintkező jelenségek összefoglaló nevének tekinthetünk, 1946 táján keletkezett.¹¹ A szerzők maguk így tudósítanak születéséről: „A fattyúhajtás analogiájára vetődött fel bennünk a *fattyúnyelv* elnevezés. Nemcsak logikai és érzelmi tartalma látszott megfelelőnek, de a fattyúhajtás, fattyúgyermek jól ismert szavak analogiájának hatására első hallásra ismerősnek és természetesnek tűnik. Nem is szólva arról, hogy ezeknek a hivatalos nyelvtől elkülönülten született és fejlődött szavaknak igen hasonlított a sorsa a régi fattyúgyermekéhez. Míg fiatal, ismeretlen a szó, üldözik, megvetik, becsmérlik, de amint egyik-másik polgárjogot nyer a hivatalos nyelvben, megváltozik az irányában táplált érzélem. Ezek az érzelmi és gondolati elemek játszottak közre a *fattyúnyelv* kifejezés megalkotásában” (uo. 07).

E szakszó „sikeréről” és jelentéséről még az alábbiakat tudjuk meg a szerzőktől: „Szavunkat még 1952-ben a Magyar Tudományos Akadémia I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya az *argó* magyarításaként elfogadta, és a készülő »A magyar nyelv értelmező szótára«-ba fel is vette. Mi azonban az értelmező szótárnál tágabb jelentésben használjuk a *fattyúnyelv* szót, ugyanis a fattyúnyelv nemcsak *argó*. A tolvajnyelv (*argó*) rétegnyelv, méghozzá a társadalom egyik legalsóbb rétegének nyelve, a fattyúnyelv ezzel szemben nem különül el rétegnyelvvé, hanem általánosan használják, és szavaival épp úgy találkozunk az Akadémia tudósainál, az egyetemi katedrákon, mint az egyszerűbb polgárok, munkások nyelvében vagy akár a kültelki lebujok látogatóinak beszédében. Ebből következik, hogy az a nyelv, melyet mi fattyúnyelvnak nevezünk, magában foglalja nemcsak a tolvajnyelvet, az alvilág nyelvét, hanem a társadalom valamennyi rétegének, így a diákságnak, a kórházak ápolóinak és ápoltságainak, a kaszárnnyák népének, a családnak, a gyermekeknek, dajkáknak a nyelvét. Ebbe a nyelvbe beletartoznak a játékos szóalkotások, felöleli a kártyások és más játékosok nyelvét, foglalkozik a sportolók kiszólásaival, szavaival, magáénak vallja az artisták, művészek egymás közti beszédét és általában minden olyan szót, szólast, kifejezést, mely nem tartozik szorosán a mesterségek, illetve foglalkozások szaknyelvébe, valamint köz- és irodalmi nyelvünkbe.

¹¹ Az 1952-ben kiadott ötnyelvű „Sportszótár”-ban — melynek GEDÉNYI MIHÁLY is munkatársa volt — jelent meg először nyomtatásban a *fattyúnyelv* szó (i. m. 3).

Ezek a szavak néha kérészéletűek, néha több évtizedesek, néha csak egy egészen kis körben ismeretesek, néha általánosak, az egész országban és annak minden társadalmi rétegében elterjedtek." (A régi Budapest a fattyúnyelvben 9–10).

Közel fél évszázaddal a *fattyúnyelv* szakszó megszületése után talán már nem korai arról nyilatkoznunk, hogy beváltotta-e ez a terminus és a hozzá kapcsolódó szlengfogalom alkotóinak hozzá fűzött reményeit. Összességében — úgy vélem — nem. Sem maga a *fattyúnyelv* szó, sem a szerzők szlengfelfogása nem vált még szűk körben sem elfogadottá. A modern szlengkutatás szempontjából különösen a fattyúnyelv (szleng) addig szokásosnál tágabb, fent bemutatott jelentéssel való használata elleni tiltakozást tekinthetjük sajnálatosnak.

A fattyúnyelv ilyen felfogása már a ZOLNAY–GEDÉNYI szerzőpáros első tudományos megmérése is heves ellenkezést váltott ki egyik bírálójukból. ZOLNAI BÉLA szerint a szerzők „igen tágra veszik a fattyúnyelv fogalmát. Minél többet akarnak fölölteni. Így jön ki a 22 ezernyi címszó, amelynek egy része nem egyéb, mint a köznyelv familiáris szava vagy jelentésváltozata”.¹²

Hasonló kifogások vetődhetnek fel abban a lektori véleményben is, ami a *fattyúnyelv* szóról a Magyar Nyelvőrbe szánt cikkük kapcsán íródott. A lektor olyan módosításokat javasolt, ami éppen a szó fogalomkörének szűkítését jelentette volna. Ezt azonban a szerzők nem fogadták el, így tanulmányuk nem jelent meg (A magyar fattyúnyelv szótára I, 0193). Hogy ez a jelentéskör-szűkítés mi-
ben állott volna, nem derül ki az esetre való utalásból, viszont gyaníthatjuk, hogy a *fattyúnyelv*-et egyszerűen a tolvajnyelvvél vagy a diáknyelvvél kívánták azonosítani, mint ahogy tette ezt — ZOLNAYÉK szándéka ellenére — az értelmező szótár.¹³ Az ÉrtSz. után egyébként (amelyben „*ritk, új*” minősítéssel szerepel a szó) az értelmező kéziszótár is tartalmazza¹⁴, de a nyelvészeti terminológiában nem terjedt el, nyelvészeti szakirodalmunkban a *fattyúnyelv* szó csak akkor szokott előfordulni, ha ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY valamelyik munkájára, illetve az ő munkásságukra hivatkoznak.¹⁵

¹² ZOLNAI bírálataira vonatkozóan ld. a 18. lábjegyzetben írottakat!

¹³ „A szókinsnek az a része, amelyet az alsóbb nyelvi rétegbe (pl. a tolvajnyelvbe, diáknyelvbe) tartozó szavak alkotnak” (ÉrtSz.).

¹⁴ „*ritk Nyelvt | Argó. | Diáknyelv.*” (ÉKsz.). Az utalások között a SzinSz.-ban is megtalálhatjuk a *fattyúnyelv* szót mint az *argó* szinonimáját, viszont maga az *argó* szócikk nem tartalmazza.

¹⁵ Vö.: BIHARI JÓZSEF: Nyr. 93: 137, KISS GABRIELLA: NytudDolg. 14. sz. 85–92, GREGOR: MNy. 68: 160. — A NymKk. a ZOLNAY–GEDÉNYI szerzőpárostól alkotott jelentéstől függetlenül használja ezt a szót, amit szerinte az ifjúsági nyelv egyik „rosszalló, sőt becsmérlő” elnevezéseként szoktak használni (i. m. I, 970)

Érdekességként egy (egyetlen?) nyelvészeten kívüli használatát is megemlíthetjük ZOLNAY és GEDÉNYI szakszavának. Jack London „Hej! Hej! Hej!” c. elbeszélésének (Kisregények és elbeszélések. I–II. Bp., Európa Könyvkiadó, 1968. Második kötet. Elbeszélések. 235–46) Szász Imre fordította szövegében ezt olvashatjuk: „Huszonnyolc éve élt Melanéziában, német Új-Guineától a német Salamon-szigetekig, s teljesen azonosult a világnak ezzel a darabjával; rendszerint még azon a fattyú nyelven, a *bêche-de-mer*-en beszélt is.” (235).

6. A fattyúnyelv készülő nagyszótára 1953 végére „végleges keretet és formát öltött” (i. m. I, 0184). Ezután 1954. április 26-i dátummal a szerzők beadványt és munkájuk illusztrálására a Cs betűs szócikkeket tartalmazó mutatónyűzetet nyújtottak be az MTA I. osztályához, hogy „1. Foglaljon állást a Magyar Tudományos Akadémia (I. osztálya) a magyar fattyúnyelvi nagyszótár kiadásának szükségessége és fontossága mellett. 2. Adjon lehetőséget nekünk a t. Akadémia arra, hogy kb. 22.000 címszót kitevő, kettős rendszerben cédulázott és jelenleg kartonokon levő anyagunknak a Cs-betűhöz hasonlóan nyomdakész, illetőleg elbírálásra alkalmas alakban feldolgozhassuk a következő két év leforgása alatt. 3. A mintaként benyújtott Cs-betű elbírálásával egyidejűen kérjük a t. Akadémia irányelveit és tanácsait, hogy rendszerünkön hol, miben változtassunk annak érdekében, hogy a szótár a legmegfelelőbb legyen; valamint arra vonatkozóan is, hogy a mellékelt szöveg-részből¹⁶ mely fejezeteket lenne kívánatos a teljes szóanyagra is feldolgozni, illetőleg hol és milyen módosítás látszik kívánatosnak.”

A szerzők beadványát BÁRCZI GÉZA és ZOLNAI BÉLA kapta meg szakértői bírálatra. BÁRCZI véleményét az udvarias biztatás jellemezte, amelyik ugyan utalt a nem nyelvész szerzők néhány hiányosságára, viszont felismerte a nagyszabású munka fontosságát és támogatásra javasolta.

BÁRCZIVAL szemben ZOLNAI BÉLA meglehetősen keményhangú, helyenként szubjektív és igazságtalan bírálatában egyértelműen elutasította a ZOLNAY–GEDÉNYI-féle fattyúnyelvi szótárnak a szerzők által elképzelt formában való megjelenését. Véleménye szerint „A gyűjtésen kívül semmi sem jogosítja föl a dilettáns szerzőket, hogy egy ilyen szótáranyag megszerkesztését rájuk bizzák. Sőt egyenesen veszedelmes volna ilyen föladatot rájuk bízni. Anyaggyűjtésük módszertelen, dilettáns, bár szorgalmas munka”, amely ugyanakkor „sok és értékes adatot tartalmaz, amit a készülő Nagyszótár is értékesíthet, kívánatosnak tartanám, hogy a szerzők munkájukat tovább folytassák és ezért megfelelő anyagi támogatásban — állandó alkalmaztatás a készülő szótáraknál, prémiumok — részesüljenek”. Ez utóbbi, befejező mondata némi biztatást sugallt, viszont bírálatának egésze és kioktató hangneme¹⁷ egészen mást mondott. Nem csoda, hogy

¹⁶ A mutatónyűzet (A magyar fattyúnyelv nagyszótára. A teljes szóanyagból mutatónyűképen a „CS”) a cs betűs szavak mellett tartalmazott egy tanulmányt a fattyúnyelv történetéről, a cs betűs szavak statisztikájáról, a fattyúnyelv szinonimáiról, szóképzési rendszeréről, „vándorló szavai”-ról és a fattyúnyelv „külföldre vezető” szálaról.

¹⁷ Ezt egyrészt a szerzőpáros egyáltalán nem burkolt anyagi követelése (ez későbbi beadványainak is fontos része) és a szerzői jog teljes egészében maguknak való fenntartása provokálhatta ki, mint ezt több, zárójelek közé beszúrt csipős megjegyzés is mutatja. Másrészt viszont egy jókora adag szakmai féltékenység is belejátszott az elítélő véleménybe: ZOLNAI BÉLA éppen ekkortájt készítette jassznyelvi etimológiai szótárát (cédulaanyaga az MTA kéziratárában található, jelzete: Ms 4145/14–30, Ms 4146/1–21, Ms 4147/1–20), és pontosan ekkor (1954. június 15-én, ez a ZOLNAY–GEDÉNYI szerzőpáros munkájára írott bírálat dátuma is!) jelenti be doktori értekezésének té-

ZOLNAY és GEDÉNYI, a „két magát tudósnak tartó, de laikus és dilettáns szerző”, akik ZOLNAI szerint például „nincsenek tisztában az összetétel fogalmával, amit már az általános iskola alsó fokozatában tanítanak”, mélyen megbántódott.¹⁸

Igazságtalanok volnánk azonban ZOLNAI BÉLÁVAL, ha elhallgatnánk, hogy terjedelmes bírálatának kifogásai nagyrészt valós problémákat, hibákat, kiigazításra, változtatásra, pontosításra szoruló helyeket tártak fel, melyek egy része tényleg súlyos és meglévő szakmai hiányosságokat érintett: a fattyúnyelv fogalmának pontos, egyértelmű meghatározása, a szótárba felvett adatok körének körülhatárolása, a szerzők filológiai pontossága és megbízhatósága, valamint nyelvezetük szakszerűsége mind hagyott kívánni valót maga után. (Célzott ilyenekre BÁRCZI is, de ő jóval visszafogottabban fogalmazott, és nem jellembeli hibaként értelmezte ezeket.)

Valószínűleg sokat nyert volna a magyar szlengkutató, ha 1954-ben az akadémia úgy dönt, hogy kiadja a magyar fattyúnyelv szótárát. Egy lexikográfus munkatárs bevonásával, a szótárkészítési követelmények pontos megfogalmazásával és megfelelő lektorok segítségével ez a két hihetetlen munkabírású ember elkészíthette volna a magyar szleng máig hiányzó történeti, etimológiai, értelmező és szinonimaszótárát. Ehelyett arról értesítették a szerzőket, hogy tervezett szótárunk megjelenésére nem látnak lehetőséget, és ezért javasolták, hogy a szerzők a szótár cédulaanyagát ajánlják föl az akadémia kéziratárának.

A szótár sorsa ezzel a magyar nyelvtudomány számára le is zárult. Néhány újabb sikertelen próbálkozás után¹⁹ a szerzők a szótár cédulaanyagát, melyet ZOLNAY VILMOS a kötetek lezárása után is tovább bővített, eladták az akadémiának, így az a Nyelvtudományi Intézet szótári osztályára került, egy ideig egy helyiségben tárolva a Nagyszótár céduláival (felhasználta őket például a TESz. is, ld. a TESz. irodalomjegyzékében Zolnay–Gedényi rövidítés alatt: I, 82). Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a korabeli magyar nyelvészeti vélekedésnél jóval modernebb szlengfelfogásuk és az általuk a maga viszonylagos teljességében összegyűjtött és ezáltal teljesen új dimenzióba helyezett szlenganyag semmilyen hatással nem volt a magyar nyelvtudományra, ZOLNAYÉK eredményeiről tulajdonképpen senki sem vett tudomást.

máját (beadványa megtalálható az MTA kéziratárában a disszertációk között, jelzete: 6/I. oszt.). Nem javíthatta a ZOLNAI BÉLA és ZOLNAY VILMOS közötti viszonyt az sem, hogy nem sokkal korábban jelent meg ZOLNAY VILMOSnak az „Alma» és a tagadás kifejezései” c. cikke a Magyar Nyelvőrben (77 [1953]: 473–4), amiben ZOLNAI BÉLA ugyanilyen című egy évvel korábbi írásának (Nyr. 76 [1952]: 298–300) megállapításait cáfolta meg.

¹⁸ Az idézetek ZOLNAI BÉLA bírálatának birtokomban lévő gépirásos másolatából valók. Az eredeti kézírásos bírálatfogalmazvány és jegyzetei Ms 4118/191 I–VII és Ms 4147/20 jelzet alatt lelhetők fel az MTA kéziratárában.

¹⁹ A szótárnak az Akadémiai Kiadón, illetve a Nyelvtudományi Intézetten keresztül történő megjelentetésére többször is tettek kísérletet (1957, 1958, 1961), de minden esetben csak elutasítás vagy azzal felérő ígéretek érkeztek válaszként, legutoljára 1962. szeptemberében.

Pusztá találgatás azon gondolkodni, hogy vajon mi lett volna, ha az 1950–1960-as évek nagy szótárkészítő korszakában értelmező és etimológiai szótáraink mellett megjelenhetett volna egy nemstandard szótár is, amely ráadásul bebizonyította volna, hogy két-három ember is elkészíthet egy ekkora munkát. — Kérdéseinkre természetesen nem kaphatunk választ, sem a magyar nyelvtudomány szlenghez való viszonyának alakulását, sem a szótárkészítés hatékonyságát illetően.

7. Az akadémia és a Nyelvtudományi Intézet elutasító hozzáállásával csak azt tudta elérni, hogy az általa képviselt nyelvészetben belül ne szülessen meg a fattyúnyelvi szótár. ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY ugyanis minden nehézség ellenére elkészítette és öt példányban letisztázta „A magyar fattyúnyelv szótára”-nak hatezer (a szinonimatárral együtt közel hétezer) oldalas kéziratát, amely mintegy 32 000 szócikkében több mint 100 000 szlengadatot tartalmaz. 24 füzet²⁰ az alábbi dátumozással készült: I. füzet 1945–1962., II–XV. 1960., XVI–XXI. 1961., XXII–XXIV. 1967. Az I. füzet a szótár születését, a *fattyúnyelv* szakszó eredetét, a fattyúnyelv történetét, szóalkotásának rendszerét és a szócikkek felépítését, a szótár szerkezetét tárgyalja. A szótár a II. füzettől a XIX. füzet 4327. lapjáig tart. Ezt követi a 4328. laptól a XX. füzet végéig az első pótlás a szótárhoz. A XXI. füzetben szólásmódok és ezek pótlása, a XXII–XXIV. füzetben pedig egy öt évvel későbbi pótlás következik.

„A magyar fattyúnyelv szótára”-nak szerves részét alkotja az önálló címen önálló műként nyilvántartott négykötetes „A magyar fattyúnyelv szinonimái” (Bp., 1970. 0134 + 653 lap), ami a ZOLNAY és GEDÉNYI által feldolgozott teljes fattyúnyelvi címszóállományt rokonértelmű szavak szerinti elrendezésben tartalmazza. Ezt eredetileg a nagyszótár részeként tervezték megszerkeszteni (ezért is szól „A magyar fattyúnyelv szótára”-nak bevezetése a szinonimatárról mint befejezett, a szótár 23–24. kötetét alkotó részről: i. m. 013–018), végül azonban csak 1970-ben készült el. Ennek oka bizonyára az volt, hogy a szótár anyagának első, 1960 környeki lezárása után kétszer is terjedelmes pótlásokkal bővítették munkájukat (utoljára 1967-ben), és ezeket az újabb szócikkeket is bele kellett illeszteni a szinonimatárba. Ettől függetlenül a fattyúnyelvi szinonimaszótár koncepciója, ami a PÓRA-féle tematikus rendszerezést tekinti mintának, már a hatvanas évek elején véglegesedett²¹, és az 1970-ben megvalósult műben is ugyanaz a fogalmi csoportosítás található, mint amit a nagyszótárban évekkal

²⁰ Az OSzK.-ban található példány tartalomjegyzéke egy XXV. kötetet is említ, mely a rigmusokat, verseket tartalmazza, de ennek nem sikerült a nyomára bukkannom. Föltehetőleg nem is létezik, hisz maguk a szerzők írják az előszóban, hogy „A 75 ládikát kitevő szókincset azután géppel 5 példányban tisztáztuk és jutottunk el az itt következő 6 ezer oldalas kézirathoz, amit 24 füzetbe kötve kezelünk” (I, 02).

²¹ Erről GEDÉNYI MIHÁLY börtönnaplójából is értesülhetünk (A fogoly száma... 64).

korábban bemutattak. Ezt figyelembe véve, valamint azt, hogy „A magyar fattyúnyelv szinonimái” úgy van megszerkesztve, hogy „A magyar fattyúnyelv szótára” nélkül csak korlátozottan használható, szinonimaszótárukat a ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY által megálmodott teljességre törekvő nagyszótár zárókötetének kell tekintenünk.

8. ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY fattyúnyelvi munkásságához még több kisebb-nagyobb kézirat is hozzátartozik (ezek felsorolását ld. KIS TAMÁS, A magyar szlengkutató bibliográfiája. Debrecen, 1996; A régi Budapest a fattyúnyelvben 112–4). Ezek egy része a munka folyamán készült feljegyzéseket tartalmazza²², egy másik részük pedig a publikálási lehetőségeket keresve született meg a szóanyagnak csak egy részére szűkítve a feldolgozást, hiszen „A magyar fattyúnyelv szótára”-nak megjelentetése ellen az egyik leggyakoribb kifogás a terjedelme volt.

Két tematikusan rövidített munkájukra kiadási ígéretet kaptak a fővárosi tanács népművelési osztályának néprajzi albizottságától, a Gondolat Kiadótól, valamint a Szabó Ervin Könyvtártól, de ezek a tervek is kútba estek. Az egyik mű a „Budapesti fattyúnyelvi szójegyzék” (I–III. Bp., 1960. 010 + 881 lap) lett volna, ami a teljes fattyúnyelvi anyagból a Budapesten használt kifejezéseket válogatta össze, a másik pedig a „Budapest a fattyúnyelvben” (Bp., 1956. 146 lap), ami egy Budapest néprajzával kapcsolatos tanulmányok megírására felhívó pályázatra készült. Ez utóbbiból évtizedekkel később KOVÁCS ÁKOS közölt részleteket a Mozgó Világ „Városantropológia” c. összeállításában (1994/5: 32–48), és végül is „A régi Budapest a fattyúnyelvben” címen ez lett az az összeállítás, ami — ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY fattyúnyelvi alkotásai közül egyetlenként — önálló könyvként nyomtatásban is megjelenhetett.

9. Az 1980-as években bekövetkezett halála miatt se ZOLNAY VILMOS, se GEDÉNYI MIHÁLY nem érhetette meg a szlengkutatósnak a nyelvtudományba való bevonulását, ami minden szakmai tiltakozás és viszolygás ellenére napjainkra bekövetkezett. Így lettek ők elsők helyett elődök és az általuk elkészített hatalmas szótár alapmű helyett mementó.

KIS TAMÁS

²² ZOLNAY VILMOS, Szómagyarzatok, illetve műhelyforgácsok. (A magyar fattyúnyelv szótárába fel nem vett anyag). Bp., 1953. (214 lap); ZOLNAY VILMOS fattyúnyelvi szótárát kiegészítő dolgozatok. Bp., 1970.